

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Γιώργος Τόλιας

Τα νησολόγια, η μοναξιά και η συντροφιά των νησιών

Επιλεγόμενα: Σπύρος Ασδραχάς
Ολκός, Αθήνα 2002, σ. 189

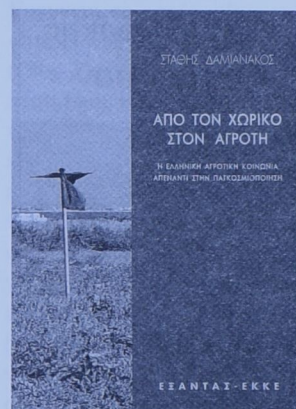
Στην Ελλάδα δεν έχουμε χαρτογραφική παράδοση. Οι χάρτες της καθημερινής μας ζωής μέχρι πρόσφατα δεν διέφεραν και πολύ από τις απλοϊκές χρωματιστές πινακίδες των σχολικών μας χρόνων, όπου τα μόνα σαφώς αναγνωρίσιμα στοιχεία ήταν τις περισσότερες φορές η θάλασσα με το γαλάζιο χρώμα, τα βουνά με το καφέ και οι κάμποι με το πράσινο. Η απουσία παράδοσης και χαρτογραφικής παιδείας είχε προφανώς επιπτώσεις στη συμπεριφορά οιοδήποτε παραγωγού ή χρήστη χαρτογραφικού υλικού. Σε ό,τι αφορά την ιστορική χαρτογραφία, η κατάσταση ήταν ακόμη χειρότερη. Οι γνώσεις για τους ιστορικούς –τους ανεπίκαιρους με την τρέχουσα έννοια– χάρτες περιορίζονταν για πολλά χρόνια στον Κλαύδιο Πτολεμαίο και τη Χάρτα του Ρήγα. Το πιο πάνω αποτελεί μια ενδιαφέρουσα ελληνική αντίφαση, δεδομένου ότι τουλάχιστον ο χώρος του ελληνικού Αρχιπελάγους είναι ένας από τους πιο μετρημένους τόπους στον κόσμο. Η χαρτογράφηση εκτείνεται σε ένα βάθος χρόνου σχεδόν έξι αιώνων. Είναι γνωστό ότι η συγκεκριμένη θάλασσα με τα εκατοντάδες νησιά της, αποτελώντας χιλιοταξιδόμενο κόμβο των αρχαίων ναυτικών δρόμων της Ανατολής, αποτέλεσε ένα από τα διεθνοποιημένα πεδία άσκησης και ανάπτυξης της νεότερης χαρτογραφίας. Παρ' όλη λοιπόν τη σημαντική γεωγραφική-χαρ-

τογραφική τεκμηρίωση του χώρου, οι Έλληνες ιστορικοί όσο και οι Έλληνες τεχνικοί ή γεωγράφοι (οι λίγοι που υπήρχαν μέχρι πρότινος), οι οποίοι διατηρούσαν επιστημονικές σχέσεις με την ιστορική έρευνα, θεωρούσαν αναξιόπιστο το πλούσιο χαρτογραφικό υλικό που απλώνεται από την Αναγέννηση έως τον πρώιμο 19ο αιώνα. Λίγες εξαιρέσεις στα παραπάνω υπήρξαν. Οι πιο ενδιαφέρουσες είναι τα σχετικά κείμενα τα οποία περιλαμβάνονται στις ιστορικές γεωγραφικές μελέτες του 19ου αιώνα, του Αντωνίου Μηλιαράκη, ο μεγάλος κατάλογος που εκδόθηκε το 1982 στη Λευκωσία και αργότερα στην Αθήνα, το *A Catalogue of Printed Maps of Greece 1477-1800* του Χρήστου Ζαχαράκη, όπως και το *Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, έκδοση του 1985, με συγγραφείς τους Βασίλη Σφυρόερα, Άννα Αβραμέα και Σπύρο Ασδραχά.

Το βιβλίο του Γιώργου Τόλια *Τα νησολόγια, η μοναξιά και η συντροφιά των νησιών* επιχειρεί να καλύψει ένα μεγάλο τμήμα αυτού του κενού, τη νησιωτική χαρτογραφία. Η αυτόνομη αυτή ενότητα της ιστορικής χαρτογραφίας αναπτύχθηκε μεταξύ του 15ου και του 18ου αιώνα. Πρόκειται για τους χειρόγραφους ή τυπωμένους άτλαντες με χάρτες νησιών κυρίως αλλά και παράκτιων περιοχών. Το είδος άνθησε για τριακόσια περίπου χρόνια, μετά το 1420, στη Μεσόγειο, με κύριες εστίες τη Φλωρεντία και τη Βενετία. Από τους συγγραφείς τους ονομάζονταν «βιβλία των νησιών», «βιβλία ναυσιπλοΐας», «νησιωτικές χωρογραφίες» ή «νησιωτικοί περίπλοες», ενώ στη σύγχρονη εποχή καθιερώθηκαν ως «νησολόγια» ή «ιζολάρια».

Ο Γ. Τόλιας επεξεργάζεται τις εκδόσεις και τους χάρτες των «νησολογίων» ως ιστορικό ντοκουμέντο και όχι ως έργο τέχνης ή συλλεκτικό αντικείμενο. Μπορεί σήμερα να φαίνεται αυτονόητο, όμως η απάντηση στο ερώτημα αν οι χάρτες προ του 19ου αιώνα είναι ιστορικά ντοκουμέντα εκκρεμούσε. Ο συγγραφέας εί-

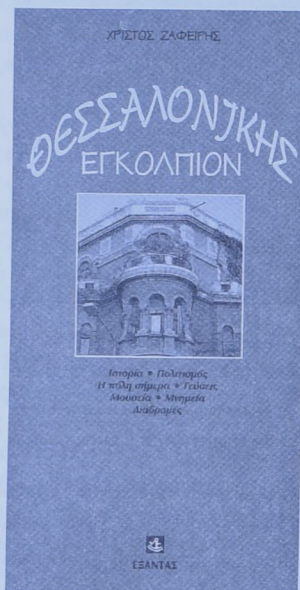
ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ

ΣΤΑΘΗΣ ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ
Από τον χωρικό στον αγρότη
*Η ελληνική αγροτική οικονομία
απέναντι στην παγκοσμιοποίηση*

Ποιοι είναι οι μηχανισμοί οικονομικής, πολιτικής και, ταυτόχρονα, πολιτισμικής ενσωμάτωσης του ελληνικού αγροτικού κόσμου στη σύνολη κοινωνία (εθνική και διεθνή) κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών; Πώς εντοπίζονται τα διακυβεύματα των εντατικών μετασχηματισμών που πραγματοποιούνται σήμερα ως προς τους όρους κοινωνικής ύπαρξης του Έλληνα αγρότη; Με ποιον τρόπο μπορούμε να αντιληφθούμε τις εγγενείς στη διαδικασία προσαρμογής αντιφάσεις, να κατανοήσουμε τη «λειτουργικότητά» τους για τη διαιώνιση των εν ισχύ κοινωνικών σχέσεων και να διακρίνουμε τα αποτελέσματα των εν λόγω διαδικασιών πάνω στην εθνική κοινωνία; Αυτά είναι τα κεντρικά ερωτήματα στα οποία το ανά χειρας βιβλίο φιλοδοξεί να δώσει κάποια στοιχεία απάντησης, μέσω μιας σύνθεσης τεκμηρίων και εμπειρικών ερευνών μακράς διάρκειας (επιτόπιων ή εντοπισμένων) που ανέλαβε ο συγγραφέας σε διάφορες περιοχές της αγροτικής Ελλάδας.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΖΑΦΕΙΡΗΣ

Θεσσαλονίκη
Εγκόλπιον

Ένας συνοπτικός και εύχρηστος οδηγός της σύγχρονης Θεσσαλονίκης. Μέσα από τον ει-
κονογραφικό πλούτο με χάρτες, σχεδιαγράμ-
ματα, παλιές και νέες
φωτογραφίες προβάλλεται η πολιτισμική εξέ-
λιξη της πόλης από τα
προϊστορικά χρόνια ως
τις μέρες μας.

Το βιβλίο κυκλοφορεί και
στην αγγλική γλώσσα με
τίτλο

*The Thessaloniki
Handbook.*

Από τον
ΕΞΑΝΤΑ

ναι ένας από αυτούς που το ξεκαθα-
ρίζουν. Ο Γ. Τόλιας δεν είναι νέος σε
αυτό τον τομέα. Ιστορικός και ερευ-
νητής του Κέντρου Νεοελληνικών Ε-
ρευνών, έχει στο ενεργητικό του μια
συνεχή δραστηριότητα γύρω από το
συγκεκριμένο αντικείμενο, όπως και
άλλο ένα βιβλίο, το *Ελληνικοί ναυτι-
κοί χάρτες, πορτολάνοι, 15ος-17ος
αιώνας* (1999). Στα *Νησολόγια* του
καταγράφει το σύνολο των πηγών,
γνωστών, δημοσιευμένων ή όχι, αλ-
λά και αγνώστων που εντόπισε μέσα
από πολύχρονη έρευνα. Έτσι, απο-
καλύπτει και ταξινομεί, μάλλον για
πρώτη φορά, τα διάσπαρτα στις βι-
βλιοθήκες και τις συλλογές του κό-
σμου αντίγραφα των νησιωτικών α-
τλάντων. Με βάση το περιεχόμενο
των χαρτογραφήσεων και τους δη-
μιουργούς τους στήνεται ένα διά-
γραμμα. Εκτός από χρονολόγιο, το
διάγραμμα συγκροτείται ταυτόχρο-
να με τη μορφή «γενεαλογικού δέν-
δρου» για τους χαρτογράφους. Στη
βάση βρίσκονται οι αναγεννησιακές
ρίζες του 15ου αιώνα, ενώ στην κο-
ρυφή οι ανώτεροι φθίνοντες κλάδοι
σβήνουν στην εποχή του Διαφωτι-
σμού. Η πρωτότυπη κατανομή του Γ.
Τόλια σε τρεις κύριους κλάδους δί-
νει συνοπτικά και με ακρίβεια τη συ-
νολική αντίληψή του για τη δομή του
υλικού. Προτείνει το χωρισμό των βι-
βλίων των νησιών σε «ναυτικά», «λό-
για» και «επικαιρικά». Τα τρία επί-
θετα δεν χρειάζονται ιδιαίτερη επε-
ξήγηση. Σημαίνουν τη λειτουργία του
χάρτη ως πληροφοριακού στοιχείου
με χρήστες από διαφορετικά ακροα-
τήρια – αν φανταστούμε ότι ο χάρτης
διηγείται – αποδέκτες της πληροφο-
ρίας. Ο χάρτης επομένως ήταν εργα-
λείο ναυσιπλοΐας, ήταν πινακίδα ε-
γκυκλοπαιδικών πληροφοριών, ήταν
«ρεπορτάζ» και τεχνική, πολιτική ή
τουριστική έκθεση δημιουργημένη α-
πό μηχανικούς, στρατιωτικούς, δι-
πλωμάτες, περιηγητές.

Ο συγγραφέας αποδεικνύει ότι
οι χάρτες ήταν χρηστικοί. Ορισμένοι
από αυτούς γνωρίζουμε ότι απλώς
διακοσμούσαν παλάτια. Το μεγάλο
πλήθος όμως των χαρτών είχε τη θέ-

ση του σε καμπίνες καπετάνιων, σκη-
νές στρατηγών, αρχεία κοινοτήτων,
μοναστηριακές βιβλιοθήκες, αίθου-
σες διδασκαλίας.

Τα «νησολόγια» ακολούθησαν
μία εγκυκλοπαιδική λογική, ήταν σύ-
νολα με «λήμματα». Τα χαρτογραφι-
κά «συναξάρια νησιών», όπως μας ε-
ξηγεί ο συγγραφέας, είναι ένα είδος
που ακολουθούσε την ιστοριογραφία
ως υποβοηθητική επιστήμη, ως γεω-
γραφικό συμπλήρωμα.

Στο βιβλίο εκτίθενται οι είκοσι
εννέα χαρτογράφοι, ή καλύτερα συ-
ντάκτες των «νησολογίων», και τα υ-
λικά τους από το 1420 έως το 1783.
Το *Liber Insularum Arcipelagi* (c.
1420) του Cristoforo Buondelmonti,
το *Kitab-I-bahrîye* (c. 1520-1526) του
Οθωμανού ναυάρχου Piri-Reis, το
Isulario του Μηλιού πιλότου Antonio
Milo (1580-1590) ή το *Isulario* του
χαρτογράφου των βενετοτουρκικού
πολέμου Vincenzo Maria Coronelli
(1696) είναι μερικά από αυτά τα «νη-
σολόγια», μνημεία πλέον της παγκό-
σμιας χαρτογραφίας. Από τα πέντε
συνολικά κεφάλαια, τα πρώτα τέσσε-
ρα δίνουν τη δυνατότητα να ξεδιπλω-
θεί παράλληλα το σώμα του υλικού
και η ανάλυσή του.

«Ο καιρός των νησιών» είναι το
κεφάλαιο που εισάγει στη μεθοδολο-
γία, αναζητά το ευρύτερο θεωρητικό
πλαίσιο των εποχών και των επιστη-
μονικών κύκλων που γέννησαν τα
«νησολόγια». Εξηγεί την ιδιομορφία
των χαρτών που αναφέρονται κυρί-
ως στη Μεσόγειο, την εσωτερική «δι-
κή μας» θάλασσα και κατάγονται α-
πό τις κοινωνίες της. Μας ταξιδεύει
στις αρχαίες καταβολές και τις α-
παρχές της Αναγέννησης, στον ουμα-
νιστικό αλλά και πρακτικό κόσμο της
Φλωρεντίας του 15ου αιώνα, με το
κεφάλαιο «Νησιά του αρχαίου και
του νέου κόσμου». Στο επόμενο με
τίτλο «Περίπλους νησιών», ένας από
τους χαρτογράφους που παρουσιάζε-
ται από το συγγραφέα είναι ο
Bartolomeo dalli Sonetti. Ο
Bartolomeo των σονέτων, που οφεί-
λει το επίθετό του στην έμμετρη μορ-
φή των γραπτών πληροφοριών δίπλα

στους χάρτες του, δηλώνει ότι ταξίδεψε δεκαπέντε φορές στο Αιγαίο, με πυξίδα και διαβήτη για να σχεδιάσει τις πινακίδες του και να ορίσει την ακριβή θέση του κάθε νησιού! Με αυτό το παράδειγμα ο Γ. Τόλιας βρίσκει την ευκαιρία να εξηγήσει τη χρησιμότητα, αρχίζοντας από τις ανάγκες σε απεικονίσεις που είχε η ναυσιπλοΐα. Στο κεφάλαιο «Ο πόλεμος στα νησιά» παρακολουθούμε τους χάρτες να διολισθαίνουν από τον χρηστικό ή εγκυκλοπαιδικό τους χαρακτήρα στον «επικαιρισμό», με αιτίες τη δίψα για πληροφόρηση και την έκρηξη που συντελείται στη διάδοση της έντυπης εικόνας. Οι πόλεμοι εδώ αποτελούν ένα μόνιμο θέμα που ενδιαφέρει το ευρωπαϊκό κοινό. Οι βενετοτουρκικές συγκρούσεις στις ακτές του Αιγαίου, οι απεικονίσεις των τόπων και των μαχών βρίσκονται στην πρώτη γραμμή αυτού του ενδιαφέροντος.

Το βιβλίο μάς κρατάει μία έκπληξη για το τέλος. Τα επιλεγόμενα με τίτλο «Ο ελληνικός νησιωτισμός. Οι γενικοί χαρακτήρες» έχουν γραφεί από τον Σπύρο Ασδραχά. Είναι ένα κείμενο που με όρους ιστορικής γεωγραφίας εισάγει στον κόσμο των νησιών, ερευνά το πραγματικό αντικείμενο χαρτογράφησης των «νησολογίων», τον στεριανό και θαλάσσιο χώρο, τα δίκτυα, τις κοινωνίες, στα δύο πελάγη της ελληνικής χερσονήσου. Ο Σ. Ασδραχάς, κλείνοντας το βιβλίο, καταθέτει ένα κείμενο για τον κόσμο των νησιών, ανάλογης ποιότητας με το επίσης δικό του «Ελληνικό Αρχιπέλαγος, μια διάσπαρτη πόλη», το οποίο έκλεινε το *Χάρτες και χαρτογράφοι* πριν δεκαεπτά χρόνια.

Τα «νησολόγια», με την έλευση της σύγχρονης χαρτογραφίας εδώ και διακόσια περίπου χρόνια, έπαψαν να παίζουν το ρόλο του γεωγραφικού άτλαντα. Συνέχισαν να ενδιαφέρουν κυρίως τους εμπόρους των αντικών και της τέχνης. Σιγά-σιγά χάθηκαν από το προσκήνιο, αποκτώντας ένα νέο ρόλο, αυτόν του παλαιωμένου διακοσμητικού αντικειμένου με κάπως πρωτόγονο χαρακτή-

ρα. Στην ελληνική βιβλιογραφία τα συναντάμε τις περισσότερες φορές, στις ασχολίες ή λάθος σχολιασμένες εκδόσεις των ιδιωτικών συλλογών –των εν ζωή συνήθως συλλεκτών– όπου το κύριο θέμα είναι η ανάδειξη του ακριβούς σε χρηματική αξία υλικού και ο ενοποιητικός ιστός οι κατά κανόνα άστοχες επιλογές του ιδιοκτήτη. Το πέρασμα από τη συλλεκτική αρχαιολογία στην επισημονική αρχαιολογία συνέβη στα τέλη του 19ου αιώνα. Το ανάλογο πέρασμα στην ιστορική χαρτογραφία, στον ελληνικό χώρο, συντελείται αυτή τη στιγμή. Ο Γ. Τόλιας με τα *Νησολόγια* του συμβάλλει σε αυτό. Βοηθάει με τη δουλειά του να υπερβεί η ελληνική βιβλιογραφία την παράδοση των συλλεκτικών εκδόσεων, επαναφέροντας τα «νησολόγια» στη θέση τους, ανασύροντας στο φως τη χαμένη πληροφορία της ιστορικής γεωγραφικής απεικόνισης μέσα από αυτούς τους χάρτες.

ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΛΑΒΙΑΣ

Εργαστήριο Αστικού Περιβάλλοντος
Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ

Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου

*Η ιστορική εξέλιξη
των οικισμών στην περιοχή
του Αλιάκμονα
κατά την Τουρκοκρατία.
Ο Κώδικας αρ. 201
της Μονής Μεταμορφώσεως
του Σωτήρος Ζάβορδας*

Έκδοση του Κέντρου
Νεοελληνικών Ερευνών
του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών
αρ. 75,
Αθήνα 2000, σ. 358

Η μελέτη και η παρουσίαση μιας γεωγραφικής ενότητας, η οποία στηρίζεται σε μια αρχαιολογική πηγή, ενέχει τον κίνδυνο άστοχων γενικεύσεων επιμέρους δεδομένων. Το παρόν βι-

βλίο, προϊόν ερευνητικού προγράμματος του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών, το οποίο φέρει τον τίτλο «Ιστορία των οικισμών της Ελλάδας (15ος-20ός αι.)», αποφεύγει σε κάθε περίπτωση αυτή τη στατική αντιμετώπιση του χώρου. Οι γεωγραφικές και ιστορικές στοχεύσεις του για μια παρουσίαση της εξέλιξης της οργάνωσης του πληθυσμού και των οικισμών της περιοχής –τις δεδομένες γεωφυσικές διαστάσεις– έδωσαν το έναυσμα για τη διερεύνηση της μετάβασης από τις παλαιότερες βυζαντινές οικιστικές συγκροτήσεις στα νεότερα μορφώματα των πόλεων. Η μεθοδολογική πρόταση για την αντιμετώπιση του Κώδικα της Μονής Ζάβορδας ως τεκμηρίου με ιστορικές και γεωγραφικές προεκτάσεις υπήρξε πολύ εύστοχη και οδήγησε στην παρουσίαση μιας ολοκληρωμένης προβληματικής για την ανασύσταση των λειτουργιών του χώρου και τη δυναμική της εξέλιξής τους, αλλά και τις παλινδρομήσεις τους μέσα στο χρόνο. Ο Κώδικας αυτός είναι μια *παρηρσία*, μια καταγραφή δηλαδή ονομάτων δωρητών και αφιερωτών μαζί με τη γεωγραφική προέλευσή τους, με σκοπό τη μνημόνευσή τους από το μοναστήρι. Στον Κώδικα, ο οποίος χρονολογείται εκατόν πενήντα χρόνια από την ίδρυση της Μονής από τον όσιο Νικάνορα, προβάλλονται πολύ παραστατικά οι οικιστικές μεταβολές στην περιοχή του Αλιάκμονα, οι οποίες θα αποτελέσουν το υπόβαθρο της ακμής των οικισμών της Τουρκοκρατίας στη νοτιοδυτική Μακεδονία κατά την ιστορική φάση του 18ου αιώνα.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου, και σε τέσσερις υποενότητες, γίνεται παρουσίαση του γεωγραφικού χώρου του Αλιάκμονα καθώς και των διοικητικών (εκκλησιαστικών και κοσμικών) συνθηκών της περιόδου κατά την οποία ιδρύθηκε και λειτούργησε η Μονή. Η ανάπτυξη της αποδίδεται στη διαμόρφωση ενός νέου οικιστικού πλέγματος καθώς και στην, ευνοούμενη από τις οδικές διακλαδώσεις της Εγνατίας, διακίνηση των